

הרא"ש מצדד עם רב אחאי דילפינן מבוועז, והרי בועז גם ברכת אירוסין בדרך בעשרה. בטור (אהע"ז סי' לד) מובא זה בשם רב האי גאון, ולא מצינו במקורות הגאונים שרה"ג יאמר כן, ואולי טעה המעתיק וכתב בטור רב האי במקום רב אחאי¹².

וכן המנהג לברך על הכוס בשעת אירוסין, כנראה הנהיגוהו הגאונים¹³, הרמב"ם כותב: זו הוא ברכת אירוסין, ונהגו העם להסדיר ברכה זו על כוס של יין (פ"ג מאישות הכ"ד), והגאון הרוגאטשובי (צפנת פענח לרמב"ם שם), גילה מקורו בירושלמי (סוטה פ"ח ה"ה): ומקדשים בו את הכלה¹⁴. לפי סידור רס"ג (שם) היה להם מנהג בימי הגאונים לתת את כסף הקדושין לתוך הכוס והמקדש אומר: הרי את מקודשת לי בכוס זה ובמה שיש בו.

וכן מספר רס"ג על המנהג בזמנו, באבי הקטנה שבא לקבל קידושה מדעתו, שמקהילים את הקהל לביהכ"נ שמתפלל שם אבי הבת ומקבל קידושי בתו בביהכ"נ לנוכח הקהל¹⁵.

ונראה שכל אלו הדברים תקנו הגאונים, או הנהיגו כדי להוסיף פרסום לקדושין, שיהיו ידועים לכל ולמנוע קטטות ומכשולים.

ב. איחוד האירוסין והנישואין(?)¹ בזמן הגאונים ראו צורך לאחד האירוסין והנישואין, שלא כמנהגם בימי התלמוד להשהות אחר האירוסין י"ב חודש לפני הכניסה לחופה, ונעשה נסיון לאחדם, אחר שניווכחו שהרחקת זמן כזה ביניהם גורם לתקלות. אחד מהמכשולים – שיש שהרחיקו הנישואין לכמה שנים אחר האירוסין. עוד באמצע תקופת הגאונים כותב רב משה – גאון סורא בשנים ד"א תקפ"ה-תקצ"ה – שמצוה למנוע בני אדם ממנהגם שמארסין אשה ואין כונסים אותה אלא לאחר כמה שנים². גאונים שבאו אחריו, נשאלו על ארוס שמברכים לו ברכת אירוסין מה לברך לו גם ברכת חתנים קודם חופה, לפי שיש פריצים שמתייחדים בינתיים

12 אם לא שנאמר שהטור מדברי רה"ג הנ"ל הוכיח כן, שכיון שרה"ג הצריך פרסום לאירוסין וקדושין כדי למנוע מכשולות, הרי במקום שיש דין פירסום צריכים עשרה. עי' למשל סנהדרין עד א-ב אין פרהסיא פחותה מעשרה מישראל ראה גם מנחות מ א וב"ב קמב ב, ועי' ריטב"א ר"ה כז ב וצפנת-פענח פ"א ממגילה ה"ג. ועי' מאמרי "המושג פרהסיא בהלכה", אור המזרח, תשרי תש"ל, ענין בפני כמה פרהסיא, עמ' 65-66, ועי' מאירי כתובות ז ב שמצדד עם השאילתות נגד "גדולי ספרד" (=ר"ש הנגיד). ועי' שו"ע סי' לד ס"ג שפסק להצריך עשרה לכתחילה.

13 גם זה לא נמצא בתלמוד ותחילתו בשאילתות שם. ראה גם הלכות פסוקות סי' צד, וסדור רס"ג עמ' צו-צז. וכ"כ הרא"ש כתובות פ"א סי' טז והטור אהע"ז סי' סב בשם רב נסים גאון שצריך כוס עכ"פ לכתחילה וכ"כ בכלבו סי' מה. בתק"ג עמ' 128 כותב המתרגם בשם ר"ת בסה"י סי' תרך, "ונהגו כוס ורב יהודאי הנהיגו", ולא מצאתיו לר"ת, לא שם ולא במקום אחר.

14 וכ"פ פ"מ וקה"ע שם שר"ל אירוסין צריכים כוס, ונראה שהראשונים והפוסקים לא פירשו הירושלמי כן, ועי' שו"ע סי' לד ס"ב שכתב כרמב"ם, ונהגו וכו' ואף הגר"א לא ציין לירושלמי.

15 תשוה"ג שערי צדק, הוצ' ירושלים תשכ"ו, עמ' מ סי' יב: וכך המנהג במקומינו – וזה מדברי השואל, ועי' אוצה"ג קדושין, התשובות סי' שה.

1 תיקון זה אינו מגאוני בבל, שלא ראינו מנהג לעשותם יחד אלא בזמנו של רש"י, עי' להלן. מ"מ הכנסנוהו לכאן, לפי שהפירצות בזה בזמן הגאונים עוררו אותם על הצורך לאחדם, אע"פ שלא עלתה להם בזמנם עד דורו של רש"י, בסוף ימיו (עי' בסמוך).

2 ועי' אוצה"ג, יבמות סי' שפא.

עם הכלה וכו'לים³. בארץ ישראל בזמן הגאונים היה נוהג המנהג הקדום לארס ולכנס בשני זמנים מיוחדים⁴.

כאשכנז ובצרפת היה עדיין נוהג זמן קצר אחר תקופת הגאונים, בימי רכותיו של רש"י, כמנהג הגמרא לסדר אירוסין בלבד בלא חופה⁵. בסוף ימיו של רש"י חל שינוי בזה והתחילו לאחד האירוסין והנשואין, ולא בשביל הגדרת פירצות כחששת הגאונים אלא מטעם אחר, לפי שצריכים לעשות סעודה באירוסין כשעושה בפ"ע, וגנאי הוא לחתן ולקרוביו אם לא ירבה בסעודה "כל היום", לפיכך הנהיגו לעשותם יחד כדי שיפטרו עצמם בסעודה אחת לשניהם⁶.

כשהתחיל מנהג זה להתפשט, תיקן רש"י לעשות עכ"פ זכר להפסק שביניהם בימי הגמרא, ותיקן שאחרי ברכת אירוסין נשמטים משם בעלי האספה, אם לסעודת אירוסין או לשום הפלגה, כדי שלא לברך ברכת נישואין עם אותו הכוס, ולאחר זמן הם מתאספים שנית ומביאים כוס אחר ומברכים עליו ברכת חתנים ("שבע ברכות")⁷.

באותה תקופה היו נוהגים במגנצא ובשאר קהילות הריינוס במקום ההפסק הנזכר, לקדש אשה בערב שבת והנשואין במוצאי שבת, שתהא השבת ההפסק שבין קידושין לנשואין⁸.

ג. הפקעת קידושין. לעיל בסימן א ראינו שרב יהודה גאון אבי זקנו של רה"ג תיקן תקנות בקידושין והוסיף שאם לא יעשו כסדר שתיקן "אין חוששין לקדושין"¹. הגאונים סללו, כפי הנראה, בזה דרך להראשונים שבאו אחריהם לתקן תקנות בקדושין

3 תש"ן לרב נחשון ורב נטרוני בשנים תרי"ג-תרי"ח (רנ"ג), תרל"א-תרל"ט (רב נחשון), באוה"ג כתובות ס"ב, והשווה עוד שם ס"י תיט על תשו' רב הילאי גאון בארוס שהתייחד עם ארוסתו קודם נישואיו. וע"ע שם ס"י שסג, שסה. וע"י שו"ת הרא"ש כלל לז ס"י א שאף בזמנו עדיין היה קיים "המנהג הרע הזה" שארסו נשים ודרו ביחד בלא חופה ובלא ברכה.

4 ראה המקורות לזה סדר קדושין ונשואין, עמ' כג-כז.

5 ראה מחזור ויטרי ס"י תסח, וס' האורה עמ' 197. וע"י ס' ס"ק ונשואין עמ' כח.

6 רש"י נותן נימוק זה, ע"י הפרדס ס"י רצה; מחזור ויטרי ס"י תסט, עמ' 587-588. וע"י תשו' רש"י ס"י קצג-קצד מעשה שעשו אירוסין ונשואין ביום אחד; מעשה בחתן שעשה אירוסין ונישואין ביחד, ולא הזכיר מנהג בזה.

7 מחזור ויטרי עמ' 589, שכן תיקן רש"י. וע"י ס' הישר לר"ת ס"י קל: וששאלתם מקום שמברכים ברכת אירוסין ונישואין ביום אחד שחרית וערבית — מנהג זה לא ראיתי במקום, אבל במקומנו רגילים לעשות כן ביום אחד. וע"י פריימן שם עמ' כט-לו, שטעם זה מפני העניות המפליגה שייך בסוף ימיו של רש"י אחר מסע הצלב הראשון בשנת תתנ"ו (1196) שהתרוששו הקהילות מאוד. ויתכן ג"כ שמפני הרדיפות לא רצו לדחות הנישואין, פן יצטרכו להגלות ממקומם, ואם תשאר הכלה בבית אביה והוא בבית אביו יתפרדו זמ"ז ויש חשש עיגון, הלכך ראו שישארו מיד ואם יהיה צורך להגלות יברחו הזוג יחד מאחר שחיים בדירה אחת.

8 ראה מעשה הגאונים עמ' 55-56 והוא בתשובה לר' נתן המכירי בן-זמנו של רש"י. וע"י סדר קדושין ונשואין עמ' כז שבזמן הרמב"ם ובנו רבי אברהם, עדיין נהגו במצרים לעשות האירוסין שלא בזמן הנישואין. ובזמנו של רבי' נסים מקירואן, היה המנהג באפריקה הצפונית לעשות האירוסין ביום מיוחד (שם עמ' כד). בזה"ז כתבו אחרונים שקריאת הכתובה בין ברכת אירוסין לשבע ברכות של נישואין משמשת הפסק ביניהם. אגב ע"י נחלת שבעה ס"י יב בנוגע לחתימת ברכת אירוסין: מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקדושין, שהתלבטו בזה למה לא מזכיר קדושין לפני חופה, ע"י טור וש"ע אהע"ז ס"י לד ונו"כ, שלפי מנהגנו שאומרים ברכת אירוסין ומקדש תחת החופה, הרי החופה קודמת לקדושין.